

ПРОБЛЕМИ МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОНОМАСТИКИ НА ОСНОВІ ДИТЯЧИХ ТВОРІВ РОАЛДА ДАЛА

Як свідчать ономастичні дослідження, у художньому тексті власні назви займають лише близько 3 % його обсягу [4, с. 63]. Однак ці 3 % виявляються дуже вагомими і значущими. Функціонально це один із найважливіших компонентів літературного твору. Нині це стає все більш очевидним для фахівців – і мовознавців, і літературознавців: інакше швидке і глибоке зростання інтересу до літературної ономастики було б просто незрозумілим і невиправданим. Це зростання відбувається і в кількісному (з року в рік кількість публікацій з літературної ономастики зростає), і в якісному планах (замість поверхово-описових характеристик з'являються глибокі дослідження, що розкривають причини, розв'язують теоретичні питання, пропонують нові підходи і аспекти). Однак поступальний рух цього напрямку ономастичних досліджень на разі залишається ще не завжди послідовним і всеосяжним.

Літературна ономастика – досить молодий розділ порівняно молодого науки ономастики, яка входить до родини мовознавчих наук. Проте у світі вже написано чимало досліджень з літературної ономастики – присвячених як конкретним авторам та їх окремим творам (яких більше), так і узагальнювальних або ж теоретичних праць (яких менше). Навіть розроблено серію розвідок з історії літературної ономастики. В Україні це, зокрема, праці В. М. Калінкіна, Ю. О. Карпенка, М. Р. Мельник. За підрахунками В. М. Калінкіна, на сьогоднішній день лише східнослов'янськими мовами опубліковано близько 1500 праць із літературної ономастики [2, с. 3].

Відомий американський ономаст Джон Алджіо слушно зауважив, що „Найменування людей займають центральну позицію. Серед об'єктів, що можуть мати назви, тільки люди завжди повинні бути поіменованими. Тоді як місцевості, астрономічні об'єкти, події можуть залишатися без імені”. Якщо довідатися про ім'я людини не вдається, „як це сталося з Робінзоном Крузо, коли він виявив П'ятницю, ми заповнюємо цю

нестачу” [14, с. 76]. Звісно, щоб спілкуватися з людиною, треба її називати бодай умовним онімом, як Крузо П’ятницю. Зокрема, у дитячих творах Роалда Дала, буває, зооніми (у тім числі й вигадані імена вигаданих потвор) за кількістю і частотністю беруть верх над антропонімами. Низка дослідників літературної ономастики – і в Україні, і за кордоном, беручи до уваги те, що антропоніми дійсно є центральним розрядом власних назв, досліджують у художньому творі тільки їх. Наприклад, Л. О. Белей пише про ЛХА (літературно-художню антропонімію), але не пише про ЛХО (літературно-художню ономастику), досліджуючи в своїх роботах тільки антропоніми.

Ми вважаємо, що в художньому творі треба вивчати всі дев’ять розрядів власних назв, тобто антропоніми, топоніми, ергоніми, теоніми, зооніми, космоніми, хрононіми, хрематоніми та ідеоніми (звісно, якщо вони в цьому творі є), не обмежуючись лише антропонімами. Наприклад, у жартівливому оповіданні Р. Дала „*Esio Trot*” головним елементом є не антропонім, а зоонім Алфі (ім’я черепашки), його носій слугує і основою сюжету, і джерелом „черепащачої мови”. Вивчення всіх розрядів власних назв, а не тільки одного, хай найважливішого, є першою засадою нашого підходу до опрацювання власних назв.

Другою такою засадою є включення до аналізу так званих контекстуальних онімів. В. А. Никонову належать слова: „Як бути з персонажами безіменними, котрим ім’я заступають займенники Я, Ти, Він, Вона або загальні Жінка, Старий, Цар, 1-й селянин, 2-й селянин? Але це і є імена. Займенники та загальні іменники стали тут іменами власними, і сама заміна не є випадковою. Причини заміни розмаїті” [9, с. 236]. Головними героями казкової повісті Р. Дала „*The Witches*” є малий хлопчик-наратор та його бабуся. У творі ці герої, відповідно, іменуються *I* та *Grandmamma*. Існують узуальні антропоніми, але ці антропоніми в повісті не згадуються. Отже, перед нами типові контекстуальні власні назви. Побудова Далових текстів вирізняється серед іншого тим, що Дал видає загальні назви за власні. Ними є всі етноніми, в тім числі і вигадані ним самим або взяті з фольклору. Зазначимо, до речі, що першим твором Р. Дала стала книжка про Гремлінів – „*The Gremlins*” (1943 р.), казкових істот, що живуть у літаках, а останнім – казка про дуже маленьких людей, що жили в лісі, Мінпінів – „*The Minpins*” була видана 1991 р., після смерті автора. Власними у Дала стають і назви людей за посадою, назви унікальних

апаратів і навіть препаратів. Найпоказовіший випадок – онімізація дивовижних назв цукерок та інших солодошців у крамниці Біллі („The Giraffe and the Pelly and Me”).

Активно переводячи великі групи апелятивів у власні назви, Роалд Дал враховував особливості дитячої психології, дитячого світосприйняття. Для кожної дитини слово *мама* є не загальним, а власним – це онім, ім’я його власної матері. Дитина, що оволодіває мовою, засвоює її як сукупність власних назв – найменш тих одиничних осіб, предметів, що її оточують. Дійти такого ступеня абстракції, щоб узагальнити однорідні речі і вийти на рівень загальних назв, – то вже наступний етап оволодіння мовою і світосприйняття. Але й на цьому етапі дитині легше, комфортніше сприймати назви як власні. Роалд Дал широко використовував у своїх художніх цілях цю прикмету дитячого мислення.

Третім засадним принципом аналізу літературного оніма вважаємо необхідність розібратися в його структурі та етимології. Дослідники літературної ономастики зробили своїм прапором слухні слова Ю. М. Тинянова: „В художньому творі немає непромовистих імен [...]. Всі імена говорять” [13, с. 27]. У творах для дітей вони досить часто говорять відверто, прямо характеризуючи відповідний образ. Так, у казковій повісті М. М. Носова „Пригоди Незнайка та його друзів” персонажі іменуються за їх здібностями (рос. *Незнайка, Знайка*), заняттям (захоплені технікою *Винтик, Шпунтик, Шурупчик*, мисливець *Пулька*), характером (*Ворчун, Молчун*) тощо [10, с. 8 – 9, 98]. Тут усе на поверхні. У творах Р. Дала – не так. Приміром, у його казковій повісті „Matilda” головна героїня, дівчинка *Матильда* з узвичаєним англійським ім’ям, наділена ним як виразно, чітко промовистим. Письменник дуже часто закликає своїх малих читачів до пошуків, до самостійної роботи. Вона тим паче потрібна для сприйняття Далових okazіоналізмів, якими насичена вся поетонімосфера його творів, особливо дитячих. Що саме говорить у Дала вжитий ним онім, переважно вдається з’ясувати після розкриття його етимології. Етимологічний зміст певним чином зашифровується. Р. Дал узагалі дуже полюбляє різного типу онімічні експерименти.

Як відомо, оніми художнього твору промовляють своєю фонетичною формою, словотвором, перегуком з іменем в іншому творі чи навіть в іншого автора. Не нехтуючи жодним із цих засобів, Р. Дал віддає перевагу етимологічному змістові використаних ним власних назв.

Однак схарактеризовані вище три засади, яких ми дотримуємося в описі поетонімосфери творів Роалда Дала, вважаємо дуже вагомими не тільки для ідіостилу Дала, а й для літературної ономастики взагалі. Тут, гадаємо, можливими є три підходи, кожен із яких має свої плюси і мінуси, як і свої розмаїті варіації. У практиці ономастичних досліджень художніх творів реалізовано всі ці три підходи.

Перший підхід – складання і опис словника, лексикографічний опис поетонімосфери твору або всіх творів одного письменника. Р. Шрамек справедливо називає видатним досягненням літературної ономастики публікацію або навіть тільки процес написання онімійних словників О. Пушкіна, М. Горького, А. Міцкевича, В. Шекспіра та ін. [16, с. 510]. Сюди можна було б долучити, наприклад, онімійний словник Ч. Діккенса, робота над яким активно триває. Онімійні словники можуть бути дуже різними. Так, В. М. Калінкін запропонував лексикографічну обробку поетонімосфери роману О. С. Пушкіна „Євгеній Онєгін” із такою розлогою, різнобічною і місткою словниковою статтею, що вона вичерпно характеризує кожен з описаних онімів твору, причому більше третини монографії В. М. Калінкіна займає характеристика літературної онімії взагалі, пушкінської зокрема, а також опис та обґрунтування структури словникової статті. Ще раніше, 1991 року, Т. В. Немировська та О. Ф. Немировська опублікували словник власних імен творів М. М. Коцюбинського – перший і на разі єдиний онімійний словник української літератури. Словник цей ґрунтовно зроблений, містить всі оніми, включаючи контекстуальні, які супроводжується коментарями. На жаль, цей словник виданий невеликим тиражем (менше ніж 100 примірників), а тому фактично не став надбанням наукової громадськості.

При всій своїй цінності і потрібності онімійні словники письменників, по суті, атомізують єдиний онімний простір художнього твору. Такі словники дуже потрібні, але вони фактично тільки дають матеріал для глибшого дослідження літературної онімії, самі по собі такого дослідження не здійснюючи. Це коментований каталог того, що є в автора (чи в окремому його творі). Подібна каталогізація можлива також і без словника, як це спостерігаємо, наприклад, у статті Д. Климеша та С. Пастиржика про онімію чотирьох п'єс відомого чеського письменника А. Їрасека.

Другий підхід – виділення онімів із художнього тексту і їх всебічне вивчення. Такий підхід Р. Шрамек побачив у Д. Лампінга: „У Лампінга, а

також у традиційному розумінні літературна ономастика не займається текстом, а лиш конкретним іменем” [16, с. 513]. Наприклад, у книзі Ч. Косиля про ономастику прози Я. Івашкевича є два розділи: „Назви географічні” та „Назви особові”. Кожен розділ групує підрозділи за функціями онімів. При цьому функції онімів першого та другого розділів не повністю збігаються. Такий підхід реалізується в більшості праць з української та російської літературної ономастики. Він є цілком доречним у масштабних, оглядових роботах, у яких йдеться не про один твір чи одного письменника, а, як в обох монографіях Л. О. Белея, про цілий період розвитку літературної ономастики, із залученням творів багатьох письменників. При вивченні ж онімів одного твору чи одного автора такий підхід не видається плідним, бо так чи інакше вириває власні назви з тексту, а вони безсумнівно входять до нього як частина до цілого.

Вивчення онімів художнього тексту як його невід’ємної складової і становить собою третій підхід до літературної ономастики. Саме такий підхід Р. Шрамак знаходить у К. Гутшміда, який вважає, що предметом дослідження літературної ономастики є літературний текст, „реалізація функцій власних імен у тексті” та його „літературне онімічне поле”. Тобто „Гутшмідт рухається від цілого до його елементів, Лампінг – навпаки” [16, с. 513].

Підхід К. Гутшміда від цілого до його елементів вважаємо оптимальним для пізнання ономастики автора (чи окремого його твору), тому й застосовуємо у своїй роботі. Поняття, адекватне „літературному онімічному полю”, у нас теж існує давно. В. М. Топоров 1962 р. ужив вираз „топонімічний простір”. Пізніше він і особливо О. В. Суперанська розширили цей вираз, що став уже терміном, на всі власні назви: „ономастичний простір” [11, с. 141 і далі]. Дослідниця визначила цей термін наступним чином: „Ономастичний простір – це сума власних назв, що вживаються в мові певного народу для іменування реальних, гіпотетичних та фантастичних об’єктів. Він визначається моделлю світу, що існує в сприйнятті цього народу в певний час, але в ньому завжди зберігаються елементи минулих епох” [12, с. 9].

Пізніше термін було перенесено на літературну ономастику і пристосовано до неї. При цьому В. М. Калінкін цілком слушно замінив формулювання „ономастичний простір” на „онімний простір” [1], а далі запропонував залишити поняття **онімного простору** за реальною

(нелітературною) ономастикую, а щодо літературної вживати термін **поетонімосфера**. Специфічні риси поетонімосфери „дозволяють розглядати її як певним способом організовану єдність” [3, с. 25].

Варто зупинитися ще на функціях поетонімів, тобто літературних онімів, власних назв, ужитих у художньому творі. Термін **поетонім** запровадив В. М. Калінкін. Ю. О. Карпенко, як уже зазначалося, сформулював думку, що літературна онімія на відміну від реальної фундаментально змінює свою детермінованість і тому зазнає функціональної перебудови. Тут найголовнішою стає не номінативна (вона ж ідентифікаційна), а стилістична функція. В останній учений розрізняє інформаційно-стилістичну та емоційно-стилістичну функцію [4, с. 10 – 15]. Але згаданих функцій виявилось замало. Наприклад, М. Р. Мельник у творах Ліни Костенко знаходить їх вісім: номінативну; хронотопічну; характеризуючу; функцію виразовості; образності; тропеїчності; експресивну („У творах поетеси немає холодних, не зігрітих почуттями власних назв”); текстотвірну („активне використання власних назв як засобів когезії”, власні назви стають „ключовими словами, які й організують текст”) [6, с. 15 – 16].

Ч. Косиль на базі топонімів та антропонімів Ярослава Івашкевича виділяє вже дев'ять функцій: 1) ідентифікаційно-диференційну (відповідає номінативній у Ю. О. Карпенка та М. Р. Мельник); 2) функцію локалізації в просторі; 3) функцію локалізації в часі (дві останні відповідають хронотопічній функції у М. Р. Мельник); 4) інформаційно-дидактичну, варіант – інформаційна (приблизно відповідає інформаційно-стилістичній функції у Ю. О. Карпенка); 5) соціологічну (розмаїті вказівки на національність, територію, суспільний стан, середовище); 6) емотивну, варіант – емотивна і веристична (сюди Ч. Косиль відносить автобіографічні оніми, взяті з власного досвіду письменника і тому такі, що відбивають особистий стосунок автора); 7) алюзійну (Ч. Косиль використав тут термін, запроваджений О. Вількономем, і навіть його визначення: „вживання назв як більш-менш зашифрованих алюзій до конкретних осіб та місць” [15, с. 37]); 8) семантичну (літературна назва мотивується рисами, інгерентним або релевантними денотативі: у нашій традиції це прямо характеризуюча функція); 9) експресивну. У „Вступі” Ч. Косиль зазначає, що він у своїй праці використав функції, виділені А. Вількономем, але

додав ще три, якщо рахувати емотивну й веристичну (= підтверджувальну) за одну [15, с. 8].

Д. Лампінг виділяє 7 функцій літературної власної назви, із яких 3 є провідними і 4 додатковими. У переказі Р. Шрамека це: 1) ідентифікаційна; 2) ілюзійноістична (назви викликають у читача ілюзію реального світу); 3) міфологізуюча (ім'я породжує у читачів реальну уяву героя та його властивостей) – це провідні функції літературної онімії, причому друга та третя з них є досить близькими, а перша є обов'язковою для кожної власної назви – саме вона визначає, що ця назва належить онімії, як у реальному, так і в літературному своєму бутті. Фактично тільки ця функція є обов'язковою в усіх класифікаціях онімічних функцій. Додаткові функції є такими: 4) характеризуюча (здатність назви бути промовистою, пізнавальною, зображаючою, сюди включаються і відомі, тобто історичні наймення); 5) акцентуюча й констеляційна функції (слугують для пов'язування, підкреслення зв'язку денотатів – носіїв власних назв); 6) перспективізаційна функція (здатність імені визначити перспективу денотата в художньому творі); 7) естетична функція (зумовлюється формою наймення та його твірною основою) [17, с. 511 – 512].

Як бачимо, в питанні про функції літературних онімів дослідники виявляють виняткову неузгодженість. Немає двох учених, які б виділяли абсолютно однакові функції власних назв у художньому творі. Свій набір функцій літературних онімів подають В. М. Михайлов [7, с. 6; 8, с. 125] та ін. Справа в тому, що запропонований Ю. О. Карпенком поділ функцій літературних онімів на дві частини – номінативну і стилістичну – залишається чинним, лише вчені, зберігаючи номінативну (ідентифікаційну, диференційну) функцію недоторканою, стилістичну поділяють на кілька, іноді чимало, різних функцій. До проблеми виділення функцій поетонімії найдоречніше, гадаємо, підійшов В. М. Калінкін, який розділив їх на 1) мовні (це і є передусім номінативна), 2) характеризуючі (їх кілька) та 3) власне поетичні (їх теж кілька – за числом тропів). Але провідною думкою вченого є не ця рубрикація – одна з багатьох, а фундаментально істотна думка про „ідкритість усякої класифікації поетичних функцій онімії, що пов'язано з принциповою нескінченністю художнього пошуку” [2, с. 24]. Інакше кажучи, функцій літературної онімії може існувати безліч.

При цьому стилістика літературної онімії має не дві, а безліч, безконечну кількість функцій (В. М. Калінкін), які проте досить виразно членуються на дві групи – інформаційну та емоційну. У „дорослому творі”, тобто творі, адресованому дорослому читачеві, при цьому помітно переважає група інформаційних функцій, у чому пересвідчуємось на прикладі розгляду поетонімосфери оповідання „William and Mary” та роману „My Uncle Oswald” Роалда Дала. У дитячих же творах організація поетонімосфери залежить передусім від групи емоційних, експресивних функцій.

Список використаної літератури

1.Калинкин В. Несколько замечаний к теории онимного пространства литературного произведения / В.Калинкин // Научные записки Кировоградского держ. пед. ун-та. Серия : Филологические науки (мовознавство). – Вип. 37. – Кировоград, 2001. – С. 167 – 169.

2.Калинкин В. М. Литературная ономастика или поэтика онима : методические указания к спецкурсу / В. М. Калинкин. – Донецк, 2002. – 39 с.

3.Калінкін В. М. Онімний простір та поетонімосфера: загальне і специфічне в обсязі й змісті / В. М. Калінкін // Научные записки Тернопільського держ. пед. ун-та. Серия : Мовознавство. 4. 1 (9). Ономастика. – Тернопіль : ТДПУ, 2003. – С. 24 – 27.

4.Карпенко Ю. А. Специфика имени собственного в художественной литературе / Ю. А. Карпенко // Onomastica. Т. 31. – Warszawa. 1986. – С. 6 – 22.

5.Карпенко Ю. А. Ономастическая насыщенность художественного текста / Ю. А. Карпенко, А. А. Хрепатулов // Исследования целого текста : тезисы докл. ин. сообщ. – М. : Наука, 1986 – С. 63 – 73.

6.Мельник М. Р. Ономастика творів Ліни Костенко : автореф. дис.... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / М. Р. Мельник. – Одеса, 1999. – 18 с.

7.Михайлов В. Н. Методические указания и задания к выполнению самостоятельной работы в спецсеминаре „Русская литературно-художественная ономастика” / В. Н. Михайлов. – Симферополь, 1979. – 7 с.

8.Михайлов В. Н. Лингвистический анализ ономастической лексики в художественной речи / В. Н. Михайлов. – Симферополь : СГУ, 1981. – 28 с.

9.Никонов В. А. Имя и общество / В. А. Никонов. – М. : Наука, 1974. – 376 с.

10. Носов Н. Н. Приключения Незнайки и его друзей / Н. Н. Носов. – М. : Оникс, 1999. – 167 с.
11. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 366 с.
12. Теория и методика ономастических исследований / отв. ред. А. П. Непокупный. – М. : Наука, 1986. – 256 с.
13. Тынянов Ю. Н. Архаисты и новаторы / Ю. Н. Тынянов. – Л. : Прибой, 1929. – 596 с.
14. Algeo J. On Defining the Proper Name / J. Algeo. – Gainesville : University of Florida Press, 1973. – 94 p.
15. Kosyl Cz. Nazwy własne w prozie Jarosława Iwaszkiewicza / Cz. Kosyl. – Lublin : UMCS, 1992. – 138 s.
16. Šrámek R. K teorii literární onomastiky / R. Šrámek // Onomastický Zpravodaj ČSAV. – Roč. 26 (1985), Číslo 4 – 5. – S. 510 – 516.
17. Wilkoń A. Nazewnictwo w utworach Stefana Żeromskiego / A. Wilkoń. – Wrocław, 1970.

Анотація

Розглядається проблема методики вивчення літературної ономастики на основі дитячих творів Роалда Дала. Досліджуються засади та підходи вивчення літературної ономастики. Аналізуються поняття поетонімосфера, онімний простір, поетонім, ідіостиль письменника й онімні розряди: антропоніми, топоніми, зооніми та різноманітні трансформації, що вказують на художню цілісність та значимість твору

Ключові слова: *онімія, поетонімосфера, ідіостиль, антропоніми, топоніми, Роалд Дал.*

Аннотация

Рассматривается проблема методики изучения литературной ономастики на основе детских произведений Роалда Дала. Исследуются принципы и подходы изучения литературной ономастики. Проводится анализ понятий поэтонимосфера, онимное пространство, поэтоним, идиостиль писателя и разные ономастические розряды: антропонимы, топонимы, зоонимы, которые указывает на художественную целостность произведения.

Ключевые слова: *онимия, поэтонимосфера, идиостиль, антропонимы, топонимы, Роалд Дал.*

Summary

The article studies problems of the methods of studying of literature onomastics on the basis of stylistically Roald Dahl's novel. It is researched the principles and ways of studying of literature onomastics. It is analyzed the definitions of poetonymosphere, onym space, poetonym, the author's idiostyle and different types of onyms: anthroponyms, toponyms, occasional words.

Key words: *onym, idiostyle, anthroponyms, toponyms, occasional words, Roald Dahl.*

УДК 821.161.2"82-3

Приймак І. В.

Хмельницький національний університет

АНТРОПОНІМІКОН ПОВІСТІ ЛЮБОВІ ЯНОВСЬКОЇ „МІЙ РОМАН”

Українська література – невичерпне джерело для досліджень з літературної ономастики, інформація якої величезна, переважно закодowana, але дуже важлива для розуміння сутності художнього твору.

У 60 – 80 рр. ХХ ст. розпочато вивчення літературних онімів, спрямоване на виявлення їх функціонування у художньому тексті. Сформувалися окремі школи (Одеська, Донецька та Ужгородська), видано спеціальні словники, монографії, виконано чимало дисертаційних досліджень. Основоположними у цій ділянці ономастики стали праці Ю. Карпенка, В. Михайлова, Є. Отіна. Дещо пізніше з'явилися роботи Л. Белея, В. Галич, В. Калінкіна, М. Карпенко, Г. Лукаш, О. Немировської, Т. Немировської та ін. Дослідження функціонування онімної лексики в мові художньої літератури – об'ємна й складна тема. Констатовано, що без аналізу власних назв, цих „центральных вузлів” художнього твору, „справжнє розуміння тексту, його глибинних, підтекстових змістових шарів просто неможливе” [3, с. 170].

У наукових працях вказаних дослідників встановлено специфіку (зокрема і національну) літературної ономастики, визначено структурно-семантичний склад та функціонування літературних онімів, виявлено символічність власних назв, порівняно антропонімікони художніх творів